

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar

Emine GÜMÜŞSOY*

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar

Persians Living In Eskişehir In Late Ottoman Era

Özet

Çalışmamızda 19.yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilânına kadar olan süreçte Eskişehir'de bulunmuş İranlılar konu edilmiştir. Kırım, Kafkas ve Rumeli göçmenlerine ev sahipliği yapan şehir, bir süre İran tebaasını da ağırlamıştır. 19. Yüzyılın ortalarında komşu memleketlere başlattıkları göç çerçevesinde Anadolu'ya gelen İranlılardan bir kısmı iş ve ticaret amacıyla Eskişehir'e gelmiştir. Söz konusu süreci Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle takip etmek mümkündür. Belgeler incelendiğinde şehbenderlik ile ilgili meseleler ve şahısları ilgilendiren meseleler (iş, borç, evlilik vb.) olmak üzere iki ana başlık ortaya çıkmaktadır.

Abstract

This research explores the state of the Persians living in Eskişehir from the mid 19th century until the proclamation of the Turkish Republic in 1923. Home to immigrants from Crimea, Caucasia and Rumelia in the past, the town of Eskişehir did also host the Iranian subjects for a while. Some of the Persians coming to Anatolia as part of the process of migration to neighboring countries around mid 19 th century settled in the town of Eskişehir for trade. The story of these Persian can be followed through Ottoman archival documents. These documents, however, are classified under two categories, one dealing with the consulate responsible for commercial affairs (shahbandar), the other assigned to internal affairs such as a marriages, debts and loans and other transactions.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Eskişehir, nüfus, şehbender.

Keywords: Ottoman, Iran/persia, Eskişehir, population, shahbandar.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

19. yüzyıl ortalarında ekonomik ve siyasi sebeplerle İran'dan komşu devletlere başlayan göçlerde Osmanlı Devleti de tercih edilen yerlerden birisi olmuştur. İran'ın 1813 ve 1828 yıllarında Rusya karşısında aldığı yenilgilerin yol açtığı etkiler bu göçlerin başlıca sebebidir (Atabakı, 2010:43).

İstanbul başta olmak üzere Adana, İzmir, Erzurum ve Trabzon en fazla İran göçü alan şehirler olmuştur. İran 1851 senesinde İstanbul'da temsilcilik açarken 43 tane de şehbenderlik tesis edilmiştir (Akdemir,2017 :40,43).

* Emine GÜMÜŞSOY, Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü, egumussoy@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org. 0000-0002-1401-8493

İran'ın şehbenderlik tesis ettiği yerlerden birisi de Eskişehir'dir. 19. yüzyıl başında Sultanönü sancağına bağlı olan Eskişehir, 1841 de Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlanmış ve Kütahya sancağına bağlı kaza statüsüne gelmiştir. 1831 sayımında 6.754 kişi olarak tespit edilen kaza nüfusu (Kara1,1943:203)[†], 1844-1845 temettuat sayımlarında 13.880'dir (Menekşe, 2012: 4553).

Tablo. Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerine Göre (1870-1880) Eskişehir Kazasının Nüfusu[‡]

<i>Sene</i>	<i>Müslim</i>	<i>Gayrimüslim</i>	<i>Toplam nüfus</i>
1870-1872	7.931	-	7.931
1873-1874	19.168	71	19.239
1875-1878	11.320	-	11.320
1879	10.157	-	10.157
1880	11.320	-	11.320

Tabloda gösterilen ve Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk'ün sefirligi dönemine (1873-1890) denk gelen süre zarfında İran kaynaklarına göre Anadolu'da bulunan ve tezkire alan 10.800 kişiden 230'u Eskişehir'de ikamet etmektedir (Han Melik Sasanî,2006:77).

Salnamelerde Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmakla birlikte daha ayrıntılı olarak hazırlanan istatistiklerde ecnebi/yabancı nüfus da belirtilmektedir. Nitekim 1869 tarihli "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" ne göre Müslüman veya gayrimüslim Osmanlı tabiiyetinde olmayan kişiler "yabancı/ecnebi" olarak tanımlanmıştır (Bilgi,2010:102). İran tebaası da bu kapsamda Müslüman olmalarına karşın yabancı nüfus arasında sayılmıştır.

1917 tarihli nüfus sayımında Eskişehir'de yaşayan 515 yabancı nüfus arasında 113 (68 erkek, 45 kadın) kişi ile İran birinci sırada yer almaktadır (Bilgi,2010:118,132). 1919'da bu sayı 28'e düşmüştür (Han Melik Sasanî,2006:78).

2. Şehbenderlik ile İlgili Meseleler

"İskele ve liman gibi mahallerde bulunan ticaret erbabının işlerini yürüten kişi" anlamına gelen *şehbender* kelimesi zamanla *konsolos* karşılığı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece "yurtdışındaki tüccarların işlerini takip eden görevli" olmuştur (Çakmak,2020:216). Şehbender, İran'a mahsus bir şekilde *karperdaz* olarak da adlandırılmıştır. Atandıkları yerin büyüklüğü ve önemine göre *baş şehbender*, *şehbender*, *şehbender vekili*, *fahri şehbender* ve *karperdaz* şeklinde adlandırmalar yapılmıştır (Akdemir, 2017:44). İran'ın Osmanlı Devleti'ne atadığı şehbenderler

[†] Söz konusu ilk nüfus sayımında, Akçağlan mahallesinde 42 numarada 50 yaşında bir İranlı göçebe Derviş Hacı Mehmed bin Mehmed kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.1246-1250 Tarihli 1531 Numaralı Eskişehir Nüfus Defteri'nden naklen Neccaroğlu,2019:148.

[‡] Tablo 1292,1293,1294,1295,1296 ve 1297 senelerine ait Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerinden derlenerek hazırlanmıştır.

genellikle Müslüman olmakla birlikte, gayrimüslim ve İranlı olmayan şehbender, şehbender vekili, tercüman ve kavas atamalarına da rastlanmaktadır (Akdemir,2017:48). Eskişehir İran şehbender vekili Alman Alfred Kohen'de bu duruma bir örnektir.

2.1. Kayıp Arma Meselesi

Eskişehir'de şehbenderlik ile ilgili olarak gündeme gelen meselelerden birisi şehbenderhane armasının bir gece gizlice kaldırılmasıdır. Kütahya İran şehbender vekili Hacı Ahmed Ağa ikametgâhı Kütahya'da iken Eskişehir'e gelerek Hacı Hasan Ağazade Mustafa Bey'in hanesinde ikamet etmeye başlamıştır. Buranın kapısına asılan ve İran Devleti'ni temsil eden *şir u Hurşid* (aslan ve güneş) arması bir gece bir buçuk-iki sularında çalınmıştır. Belgelere göre Hacı Ahmed Ağa birkaç gün önce kendi eliyle kaldırmasına rağmen hükümeti suçlamak adına böyle bir iddiada bulunmuştur. Buna kimsenin cesaret edemeyeceği, kendisi ve kavalık iddiasında bulunan adamları dahi binada bulunduğu bir sırada 6 arşın uzunluğundaki kapının üzerinden bu armanın çalınması mümkün olmamasına rağmen iddiasından vazgeçmemiştir (BOA, HR.MKT 711/57).

Olayın detaylarını İran Sefareti'nin şikâyeti üzerine Kütahya Mutasarrıflığı'ndan gönderilen 30 Mart 1871 tarihli yazıda görmek mümkündür. Yapılan tahkikatta armaya ahali ve askerlerden kimsenin dokunmadığı, bu işi bir süredir hükümetle uğraşmayı alışkanlık haline getiren ve hükümeti yok sayan şehbenderin kendisinin kaldırdığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Öte yandan şehbenderhanenin bu davaya dahil olması hükümeti itham etmek olacağından bu tür hareketlerden kaçınılması istenmiştir. İran şehbender vekilinin ikameti Kütahya'da olduğu halde ailesinin işlerine bakmak ve 5-10 gün içinde geri dönmek üzere geçici olarak Eskişehir'e gideceğini ifade ederek yola çıkmıştır. Ancak 2 ay geçmesine rağmen geri dönmediği ve "Eskişehir'de dahi bulunmayıp lületaş ocaklarına ve şuraya buraya gitmiş iken kimse tarafından kendisine bir şey denilmemiştir". Buna rağmen devlet armasının kaybolması olayına müdahil olarak hükümeti itham etme düşüncesi içerisinde olması ve hiçbir delil olmadan asılsız iddialarda bulunması son derece yanlış bulunmuştur. Bu nedenle bir an önce Kütahya'ya dönüşünün sağlanması istenmiştir (BOA, HR.MKT 711/57).

Birkaç aydır Eskişehir'de bulunan Kütahya İran şehbenderinin armalarının alındığı ile ilgili asılsız iddiasından başka vukuatları da Osmanlı hükümeti tarafından izlenmiştir. Anlaşılan o ki şehbender, Osmanlı tabiiyetine kabul olunanlar hakkında su-i kasd etmek üzere Seydi Ahmed isimli bir şahsı gizlice arkalarından gönderme teşebbüsünde bulunmuştur. Ayrıca şehbender, İran tebaasından bazı kişileri maiyetine alarak taşocağında bulunan amele, esnaf ve ahaliyi rencide etmeye başlamıştır. Bu arada taş ocağında yağcı ve çarşı pasban[§]larından Raşid'i cerh ettirmiştir. Burada kalmaya devam ettiği sürece bu tür durumların devam edeceği konusunda şüpheleri olan hükümet, şehbenderin dönüşünün bir an önce gerçekleşmesi üzerinde ısrarla durmuştur (BOA, HR.MKT 711/57). 1871 Mayıs ayında gerçekleşen bu olaydan sonra belgelerde söz konusu şehbender ile ilgili bir habere yer verilmediğinden dönüşün ne zaman gerçekleştiği tespit edilememiştir.

[§] Bekçi, gece bekçisi, nöbetçi.

2.2. Şehbender Tayinleri

İran'ın şehbender/şehbender vekili tayin ettiği yerlerden birisi olan Eskişehir de bu konu ile ilgili belgelere yansıyan ilk bilgi 30 Eylül 1873 tarihlidir. Eskişehir taş ocaklarında yaşayan işçilerin gördükleri muameleden dolayı şehbender vekiline şikayetlerini konu alan bir belgedir (BOA; HR.MKT 804/10). İsim zikredilmeyen belge söz konusu tarihte Eskişehir'de bir şehbender vekilinin bulunduğunu göstermektedir. 1871'de Kütahya'dan gelen şehbenderin uzun süre Eskişehir'de kalıp, İran devleti armasını kaldığı haneye taktırması da bunu doğrular niteliktedir.

5 yıl sonrasına ait olan bir belgede; 1878 de Eskişehir'de geçici olarak şehbender vekili bulunan Hacı Ali Bey'in azliyle yerine Mustafa Bey isimli yerliden ve Osmanlı tebaasından olmayan bir kişinin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Eskişehir İran şehbenderliğine tayin edilen Mustafa'nın memuriyetine engel olmadığı ve bu konuda sıkıntı çıkarılmaması istenmiştir. Meclis-i İdare-i Vilayet de kendisinin İran tabiiyetini terk ettiği şeklindeki habere rağmen durumun değişmeyeceği ve kendisinin bu memuriyeti kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT 1332/5)

Mustafa Bey'den sonra 1882'de Hacı Ali Bey isminde yerliden ve Osmanlı tebaasından olmayıp İran tebaasından bir kişi tayin edilmiştir. 1883 senesinde Hacı Ali Bey değiştirilirken yerine Hacı Ali Bey adında aynı isimli "yerli olmayıp sahih İran tebaasından" bir kişinin tayini kararlaştırılmıştır (Akın,2018 :163-166) Söz konusu atamalarda iki devlet arasındaki ahidnameler hilafına davranılmaması, İranlı tüccar ve ziyaretçilerin her türlü işlerinin görülmesi, şehbender vekiline gereken kolaylıkların sağlanmasının yanısıra İran şehbender vekilinin geliş ve gidişlerinde kendisine gereken hürmetin gösterilmesi ve saldırılardan korunması gerektiği Hüdavendigâr valisi, Kütahya mutasarrıfı ve kaza naibine yazılmıştır (Akın,2018:152).

1916/1917'de İran şehbender vekili olarak Alman vatandaşı Alfred Kohen görevlendirilmiştir. Alfred Kohen'in Eskişehir'de bulunduğu sırada annesi Anta'nın da kendisini ziyarete geldiği bilinmektedir (DH.EUM.SSM 65/13). Alfred Kohen, 1 Haziran 1917'de bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir (BOA, DH.ŞFR 556/94).

Alfred Kohen'den sonra kimin tayin edildiği tespit edilememekle birlikte 23 Mayıs 1923 tarihli bir belgeden Eskişehir İran konsolosu Ali Rıza Bey'in sefaret aracılığıyla İstanbul'a dönmeyi arzu ettiğini bildirdiği anlaşılmaktadır (BOA, HR.İM 19/9). 26 Mayıs 1923'te verilen cevapta, Eskişehir'de İran konsolosu olan kişinin emirnamesi görülmediğinden resmî konsolos olup olmadığının tespit edilemediği, resmî konsolos olması için emirnamesinin gönderilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir (BOA, HR.İM 19/25).

2.3. Bir Şehbender Vekilinin Katli

Gayrimüslim bir kişinin de şehbender vekili olarak atanabileceğine örnek teşkil eden Alfred Kohen, 1 Haziran 1917 gecesi katledilmiştir. Olaya hemen müdahale edildiği gibi tahkikat için İstanbul'dan 2 polis gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.ŞFR 556/94). Ayrıca cinayet mahallindeki kan lekeleri ve parmak izlerini almak üzere de bir daktiloskopi gönderilmiştir (BOA, DH.EUM 6.Şb 16/54).

İran sefaretinden 20 Haziran 1917 tarihinde gönderilen takirde; Eskişehir’de İran şebender vekili olarak görev yapan Alfred Kohen’in geceleyin şebenderhane dahilinde katli üzerine kendisinin haiz olduğu resmi görev ve şebenderhaneye yapılan saldırının kabul olunamayacağından tahkikat ve takibatın bir an önce yapılması ve failerin hemen yakalanarak cezalarının verilmesi ve şebenderhaneye karşı girişilen saldırının bitirilmesi üzerinde önemle durulmuştur (BOA, DH.EUM.VRK 28/33).

Bu çerçevede Alfred Kohen’in katledildiği yerdeki kan lekeleri ile parmak izlerini tetkik etmek üzere fotoğraf baş memuru Sami ve parmak izi dairesinden baş komiser Şükrü Efendiler 30 Haziran Pazar günü Eskişehir’e gelmişlerdir. Yapılan tahkikat sonunda hazırlanan raporlar, Eskişehir Mutasarrıflığı’na da gönderilmiştir. Polis genel müdürlüğü hazırlanan beş parça parmak izi varakasının gönderildiğini ve tetkik edildikten sonra kendilerine iade edilmesini talep etmiştir (BOA, DH.EUM.VRK 28/33). Öte yandan olayı araştırmak üzere istihbarat memurlarından bir kişi daha Eskişehir’e gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.6.şb 40/25).

Söz konusu olayın zanlılarından birisi de İran konsolosluk katibi Mişel’dir. Mişel, İstanbul’dan iki arkadaşıyla birlikte buraya tayin edilmiştir. Mişel şebender kitabesinde görevlendirilirken diğer iki arkadaşı da civar kazalara gönderilmiştir. Mişel, cinayet gününe kadar şebenderin hanesinde kalmıştır. Cinayet gecesi nişanlısıyla görüşmeye gittiğini, şebenderin de kendisine bölük kumandanı Lütfü Bey’e gideceğini söylediğini iddia etmiştir (BOA, DH.EUM.6.şb. 18/55).

Yapılan tahkikatta olayın zanlıları olarak şebenderhane katibi Mişel ve şimendifer dairesi eski sandık emini Pogoviç ve arkadaşı Vasil’in isimleri ön plâna çıkmıştır. Ancak ayrıntılı incelemede parmak izlerinin Mişel’e ait olduğu, cinayeti Madam Kohen’e kalan serveti öğrendiği ve kasanın anahtarı Alfred Kohen’de olduğundan bunu ele geçirmek yani para için işlediği ortaya çıkarılmıştır. Sonuçta Alfred Kohen’i kırk dokuz yerinden bıçaklamak suretiyle öldüren Mişel’in ceza kanununun 170. Maddesi gereğince tutuklanarak idamı talep edilirken Pogoviç ve Vasil’in beratlarına karar verilmiştir (BOA, HR.SYS 2139/2).

Öte yandan Mişel’in asil suçlunun bölük kumandanı Lütfü olduğunu iddia etmesi ve bazı deliller sunması üzerine iddia ve deliller zabıtlara geçirilerek davanın selameti açısından İzmit Bidayet Mahkemesi’ne nakli kararlaştırılmıştır. Ancak Mişel, İzmit’te görülecek davaya götürülürken jandarmaların dikkatsizliğinden faydalanarak firar etmiştir. Bu durumda mahkemesinin giyaben yapılması ve firara sebebiyet veren İsmail Ağa ile Süleyman oğlu Osman hakkında takibat yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, DH.EUM.VRK 28/33). Ancak davanın gidişatı ve sonucuna ait diğer bilgileri belgelerden takip etmek mümkün olamamıştır.

3. İran Tebaası ve Karşılaşılan Meseleler

19. yüzyıl sonlarında Eskişehir’de yaşayan İranlıların meşguliyetleri ve geçimlerini ne şekilde temin ettiklerine dair bilgileri seyahat varakalarından elde etmek mümkündür. Söz konusu belgelerde kişilerin ismi, babasının ismi, yaş, meslek ve nereye-ne şekilde seyahat edeceklerine dair bilgiler mevcuttur. Belgelerde en fazla karşılaşılan tüccarlar olup bunun dışında kahveci, taşçı, arabacı gibi iş kolları yer almaktadır. Örneğin, İran tebaasından olup Eskişehir’de yaşayanlardan birisi 24

yaşındaki İsmail oğlu Ahmet'dir. Arabacılık yapan Ahmet, Bursa'ya eşya nakletmek için 8 Şubat 1916 da izin talep etmiştir (BOA, DH.EUM.SSM 65/13) 58 yaşındaki Mehmed oğlu Haşim ise taş ocaklarında çalışmakta olup o da Bursa'ya gitmek için izin istemiştir. Kahvecilik yapan 31 yaşındaki Abbasoğlu Abdulvahab ise Ankara'ya gitme isteğini dile getirerek seyahat varakası talep etmiştir (BOA, DH.EUM.SSM 65/20). Eskişehir'de kahvecilik yapan 28 yaşındaki Hasan oğlu Celil Ağa'ya da 5 Kasım 1917 tarihli seyahat varakası ile Bursa'ya gitmesi için izin verilmiştir (BOA, DH.EUM.ECB 14/17).

Söz konusu süreçte İran tebaasının tabiiyet meselesi başta olmak üzere talep, şikâyet veya anlaşmazlıklarına kadar birçok mesele belgelere konu olmuştur. Ticaretle uğraşan, kahvehane vb. dükkân işleten, demiryolu inşasında veya lületaşı ocaklarında çalışan İranlılar zaman zaman sıkıntılı süreçler yaşamışlardır. Bu sıkıntıları kendi içlerinde, yerli halkla veya diğer muhacir gruplarla yaşamışlardır. Bu süreçte hayatını kaybeden, yaralanan veya hapisaneyeye düşenler olduğu gibi tabiiyet değiştirerek Osmanlı tabiiyetine geçenler de olmuştur. Şehbender vekilinin dahil olduğu bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır.

3.1.Tabiiyet Meselesi

Tabiiyet, kişiyi devletin bir parçası haline getiren siyasî ve hukuki bağıdır. Osmanlı Devleti 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilen 9 maddelik Osmanlı Tabiiyet Kanunu ile çerçeveyi belirlemiştir. "Ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişinin Osmanlı tebaası olarak kabul edileceği, ebeveyni ecnebi olduğu halde Osmanlı topraklarında doğanların reşit olduğu andan itibaren 3 yıl içinde, reşit olan ecnebler ise Osmanlı topraklarında 5 yıl ikamet etme şartıyla Osmanlı tabiiyetine geçebileceklerdi" (Serbestoğlu,2011:205).

Eskişehir'e ticaret veya çalışma maksatlı gelen bazı kişilerin kendi rızalarıyla Osmanlı tabiiyetine geçmek için başvuruda buldukları görülmüştür. Tabiiyet değiştirme talebinin altında güvende olma ve bazı imtiyazlardan faydalanma gibi çeşitli gerekçeler vardır. Kendi rızalarıyla tabiiyet değiştirmek isteyen kişiler pasaportları ve hazırladıkları istidaname (dilekçe) ile başvuruda bulunmaktadır. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'na göre gerekli şartları taşıyanlar (rüşt yaşına gelmiş olmak, 5 yıl ikâmet etmek)in başvuruları kabul edilerek Osmanlı tabiiyetine geçişleri sağlanmaktadır.

Bu çerçevede Eskişehir'de yaşayan İranlıların da zaman zaman tabiiyet değişimi için başvuruda buldukları görülmüştür. Örneğin İran tebaasından Mahmud Ali bin Ali, 6 seneden Eskişehir'de ticaretle meşgul olduğunu belirterek kendi isteğiyle Osmanlı tabiiyetine geçmek istemiştir. Pasaportu ve dilekçesi Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderilirken, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin 3.maddesine göre rüşt yaşına gelmiş ve 5 sene Osmanlı memleketinde ikamet etme şartını yerine getirdiği için talebi olumlu karşılanmıştır (31 Mart 1873) (BOA, HR.TH 12/36).

Aralık 1873'te Eskişehir'de bulunan Yusuf, Cihangir ve Hacı Mehmed isimli kişilerin Osmanlı tabiiyetine geçmek için yaptıkları müracaat da 5 yıl oturma şartını doldurdıkları için kabul edilmiştir (BOA, HR.MKT 811/19). Nisan 1875 de İran tebaasından Ali Asgar bin Zeynelabidin'in Osmanlı tabiiyetine geçme talebi hakkında Bursa İran baş şehbenderliğine bilgi verilirken, söz konusu kişinin

5 seneden fazla Bursa ve Eskişehir’de ikamet ettiği ve ticaretle meşgul olduğunun anlaşıldığı da ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 873/68).

İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet eden ve ticaretle uğraşan Oseb ile biraderleri Mansur ve Bedros kendi istekleriyle Osmanlı tabiiyetine geçmek istediklerini ifade etmişlerdir. 29 Eylül 1875 de Kütahya Mutasarrıflığı tarafından “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”nin 3. maddesinde rüş t yaşına ulaşan bir ecnebinin Osmanlı memleketinde 5 sene ikamet etme şartıyla tabiiyete geçme hakkı olduğundan isteklerinin uygunluğu ifade edilerek gerekli düzenleme yapılmıştır.

Eskişehir’de taş ocağında çalışan usta ve işçilerden 4 İranlı, şehbender vekilinin kendilerine kötü davrandığı gerekçesiyle 28 Eylül 1893 de “terk-i tabiiyet” etmek istediklerini söyleyerek pasaportlarını hükümete teslim ettikleri sırada aldıkları bir haber üzerine hükümet konağına giderek muhafazalarını talep etmişlerdir. Onları bunu yapmaya sevk eden olay karşılaştıkları zorbalıktır (BOA, HR.MKT 803/49). Şehbender vekili bunları yollarından döndürmek için 10 kadar atlı İranlıyı üzerlerine sürdürüp içlerinden bazılarını ve Ali Ağa’yı fena halde darp ettirmiştir. Bu olay üzerine olaya müdahale edilerek bu şekilde keyfi zorbalıkta bulunan bir kişinin resmî bir memuriyet görevini sürdüremeyeceği ve hemen azledilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 804/10).

Eylül 1911 de Eskişehir kazasının Koşmat karyesinde maktulen vefat eden Cafer bin Kasım’ın katil zanlısı olan İran tebaasından Abbas bin Kasım’ın zabtiye tarafından yakalanarak İran sefaretine teslimi öngörülmüştür. Osmanlı tabiiyetine geçmek için başvuruda bulunan Abbas bin Sadık’ın teminat karşılığı serbest bırakıldığı ancak İran konsolosluğu civarında uygunsuz halde görüldüğünden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Özellikle bu civardaki kahvehaneye giderek tehdit içerikli söylemlerde bulunduğu ihbar edilmiştir (BOA, DH.EUM.THR 69/35).

Eskişehir’de oturup İran tabiiyeti iddiasında bulunan 1867 doğumlu İsmail bin Ferecellah’ın ikamet tezkiresi talebi üzerine ecanib defterinde kayıtlı olup olmadığı tespit istenmiştir. Söz konusu kişinin daha önce İzmit’in Derepaşa mahallesinde 24 numarada kayıtlı iken İzmit Peştemalciler Karakolu’ndan aldığı 110251 numaralı ve daha sonra Kumkapı Şehvar Bey mahallesinde 73 numarada kayıtlı iken aldığı 745 numaralı ikamet tezkirelerinin mevcut olduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.İM 43/1, HR.İM 65/36).

Tabiiyet meselesiyle ilgili olarak gündeme gelen bir konu da miras meselesidir. Nitekim tabiiyet değiştiren kişilerin terekelerinin ne tarafa ait olacağı sık sık tartışma konusu olmuştur. Örneğin, İran devleti tebaasından olup bir süre önce Eskişehir’de maktulen vefat etmiş olan Hacı İsmail’in mirası orada bulunan İran karperdazi tarafından talep olunmuş ise de kendisi tabiiyet değiştirdiğinden mirasının da hükümet-i seniyyeye ait olacağı cevabı verilmiştir. Ancak yapılan itiraz sonucu Müslüman bir kişinin Memâlik-i Osmaniye’de vefat ettiğinde terekelerinin başka memlekette bulunan varisine ait olacağı şer’ en ve kanunen uygun görülerek karperdaza teslimi uygun görülmüştür (BOA, HR.MKT 859/73; HR.MKT 866/4).

Osmanlı ülkesinde vefat eden İranlıların terekelerine nezaret etme yetkisinin İran şehbender veya şehbender vekiline ait olacağı Ocak 1875 de tekrar ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 862/44; Y.PRK.BŞK 26/56). Nitekim İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet ettiği sırada vefat eden Hacı

İsmail'in terekesine İran'da bulunan varisleri adına miras talep etmekte olan Bursa İran şebenderi Eskişehir'de beklemekte olup kendisine verilecek izni beklemektedir. 1871 senesinde Osmanlı tabiiyetine geçen ve ikamet ettiği Eskişehir'de vefat eden İsmail Ağa'nın mirası hükümet tarafından teminat altına alınmakla birlikte kendisinin İran'da iki kızı olduğu ancak Kütahya'dan gelen cevapta kızlarının varis olamayacakları ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 862/44).

Osmanlı tabiiyetine geçtikten sonra Eskişehir kazası meclis-i idare azalığı gibi hizmetlerde de bulunan kardeşi Hacı Mustafa'nın Mart 1905 de vefatı üzerine müracaatta bulunan ağabeyi, kardeşinin İran tebaasından olduğunu, İzmir'de de akrabalarının olduğunu ve benzer iddialarla mallarının satılmak istendiğini oysa Eskişehir'deki evi ve mağazasının varisleri olan eşi ve kendisine kalması gerektiğini ifade ederek başvuruda bulunmuştur (BOA, DH.MKT 939/92). Söz konusu davada İran tebaasından iken Osmanlı tebaasına geçen Hacı İsmail Ağa'nın, Osmanlı tebaasından Hacı Ali'ye bir miktar borç verdiği ve bunun mahkemelik olduğu, mahkeme kararına göre Hacı Ali'nin 233 lira ödemesine karar verilip depozitoyu yatırdığı sırada Hacı İsmail Ağa'nın vefat ettiği anlaşılmıştır. Bu durumda İran şebenderliği söz konusu meblağın kendilerine teslimini talep etmişlerdir. Bu durumda Hacı İsmail'in Osmanlı tabiiyetine geçtiği hatırlatılarak terekesine şebenderliğin müdahale edemeyeceği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 883/75). Ancak davanın devamında Eskişehir'de vefat etmiş Hacı İsmail'in İran tebaasından olduğu ve Hacı Ali ile olan alacak davasında bunun gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 884/21). Bu arada terekesinin de karpezhane'ye teslimine dair emirname düzenlenmiştir (BOA, HR.MKT 871/32).

Osmanlı tabiiyetine geçen İranlıların "askerlik çağına gelen çocuklarını askerlikten kurtarmak için İran tabiiyeti iddiasında buldukları" da karşılaşılan bir durumdur. Devlet bu tür durumlarda mahkemelere müracaat edilmesini ve verilecek karara göre hareket edilmesini istemiştir (BOA, DH.MKT 2015/87).

3.2.Yaşanan Olumsuzluklar ve İşlenen Suçlar

Eskişehir'de yaşayan İranlıların söz konusu süreçte doğrudan veya dolaylı olarak bazı olumsuzluk ve adli vakalara dahil oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Taşocağı ve demiryolu çalışanları çoğunlukta olmak üzere tüccar ve esnaf grubundan da suça iştirak edenler olmuştur. Zaman zaman da şebenderden kaynaklanan şikâyetler söz konusudur.

İran tebaasından Urmiyeli Hasan oğlu Şaban, Eskişehir civarında taş ocaklarında çalıştığı sırada birkaç yüz Çerkes atlısı üzerine hücum edip kendisini kurşunlayarak ölümüne sebep olmuşlar ancak katil bulunamamıştır. İranlı Şaban'ın katillerinin bir an önce bulunması için 8 Temmuz 1868 de Kütahya Mutasarrıflığı'ndan bir emirname gönderilmiştir (BOA, HR.MKT 619/90). Yapılan tahkikatta Şaban'ın katilinin Çerkes Mehmed Bey olduğu anlaşılınca gereğinin yapıldığı, muhakeme edilmek üzere Dersaadet'e gönderilerek bir an önce cezalandırılması öngörülmüştür (BOA, HR.MKT 661/8; HR.MKT 668/53).

28 Nisan 1870 de taş ocaklarında çalışan İranlılar ile Kürtler arasında yaşanan kavga sonrasında Topal Azmi isimli kişinin dükkandaki malların gasp edildiği, Malik Hüseyin'in ise üzerine yürünerek darp ve cerh edildiği anlaşılmış ve durumun tahkik edilmesi istenmiştir (BOA, HR.MKT 683/130).

Eskişehir’de taş ocaklarında çalışan İranlılar 1 Eylül 1872 de sefarete verdikleri dilekçelerde bir süredir mahalli memurlar ve hakim efendi tarafından yok sayıldıklarını ve hukuklarının gasp edildiğini ileri sürerek şikayetçi olmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin şanına ve iki devlet arasındaki dostluğa binaen bu duruma son verilmesi talebinde bulunmuşlardır (BOA, HR.MKT 759/9).

1872 senesi Aralık ayında Eskişehir’de İranlılara karşı bazı saldırılar yaşanmıştır. İlk olarak taş ocağında çalışan İranlılara silah ile hücumla birkaçının darp edilip yaralandığı görülmüştür. Diğer taraftan bazı İranlıların dükkanlarına çirkin saldırılarda bulunularak 7 İranlı cerh ve 3 dükkân yağma edilmiştir. Kütahya İran şebbenderiyle taşocağında bulunan İranlıların işlerini takip eden Hacı Hasan Ağa’nın da nezaret ettiği davada uygunsuzlukların önünün alınması için silah taşımak yasaklanırken olayda dahil bulunan birkaç Kürt cezalandırılmıştır (BOA, HR.MKT 768/66).

4 Eylül 1873 de Eskişehir’de oturan İbrahim ile İran tebaasından Abdülmuttalib arasındaki davada İnegöl kazasındaki İranlılar hakkında olunacak tetkikattan sonra karar verileceği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 800/46).

İran Sefareti, Kasım 1876 da Eskişehir camiiinde Hediye Hoca’nın vaazı sırasında İranlılar aleyhinde bazı kötü sözler söylendiğini ve bu yüzden camide çaycılık ve tönbecilik yapmakta olan 2 İranlının dükkânlarının kapatılıp 2 İranlı şerbetçinin de darp edildiğini iddia etmiştir. Başlatılan tahkikatta Kütahya İran şebbender vekilinin de hazır bulunduğu sorguda, Hediye Hoca İranlılar hakkında kötü bir söz söylemediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine muhbir olan kişi çağrılarak sorgulandığında Hediye Hoca’nın vaazında İranlılara dair söz söylemediğini ve yalnızca cami bünyesinde kahvehanenin caiz olamayacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Kahvehanenin kapatılması ile ilgili olarak kahvehane ile birlikte 6 dükkânın kapatıldığı, söz konusu dükkânın dama, tavla ve kağıt oyunları oynatılmamak şartıyla açılacağı bildirilmiştir. 2 şerbetçi İranlının tutuklanma nedeninin ise kâr düşüncesiyle Bursalı bir şerbetçi ile kavga etmeleri olduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.SYS 2940/73).

Mart 1894 de Eskişehir’de bir İranlının kahvehanesine asılan Türkçe yazılmış bir muzır kağıt bulunduğunda bu iş Ermenilerden bilinerek tahkikat başlatılmış ancak bu durum Ermenilerin baskı altına alındığı gerekçesiyle şikayet konusu olmuştur (BOA, DH.MKT 217/31).

Eskişehir demiryolu hattı üzerinde Akkaya sıhhiye kordonunun 1 saat ilerisinde 30 Ağustos 1894 gecesi demiryoluna kırma taş nakleden İranlılardan bazı amelelerin para ve hayvanları eşkıyalar tarafından gasp edilmiştir. Eşkya takımının yakalanarak cezalandırılması için hemen emir verildiği gibi takibat başlatılmıştır (BOA, BEO 475/35606; Y.PRK.ASK 100/97).

Eskişehir’de yaşayan İran tebaasından Rıza Bey’in işlettiği kahvehaneye ağır vergiler konulduğu, içindeki eşya ve mefruşatın müzayedeye konulduğundan şikayetle kendisi ve ailesinin perişan olduğundan bundan vazgeçilmesi için sefaret aracılığıyla başvuruda bulunan kişinin mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir (BOA, HR.İM 81/41).

İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet eden Halil Hasan’ın polisler tarafından haksız yere tevkif ve darp edildiğinden şikayetçi olan İrani Ali Ekber bin Rıza’nın şikâyeti üzerine yapılan tahkikatta Halil Hasan’ın polisi tahkir ettiği için tevkif edildiği ve haksız yere darp edilmediğinin

Emine GÜMÜŞSOY

anlaşıldığı bildirilmiştir. Hacı Mahmud Bey Hanı esnaflarından İrani Halil Efendi ve kahveci Hasan isimli kişiler Köprübaşı'nda bulunan Çağlayan gazinosunda eğlendikleri sırada polis devriye memurları tarafından bazı kişiler çarşı karakoluna getirilip ifadeleri alınmak istenmiştir. Bu sırada Halil Hasan ve arkadaşları sarhoş bir vaziyette karakola gelip arkadaşlarını almak isterken gürültü ve şamata yaparak görevlileri tahkir edip üzerlerinde de 2 tane revolver bulununca 21 Aralık 1919'da tutuklanmışlardır (BOA, DH.EUM.AYŞ 28/57).

Seyitgazi nahiyesinde İran tebaasından 2 ay önce gece hanesi basılarak katledilen Hüdaverdi Hoca'nın katilleri olan Osmanlı tebaasından Değirmenci Yordam ve Osim, Eskişehir kazasından Sakatçı karyeli Ali ile taşocağında bulunan İran tebaasından 3 kişiden Yordam, Osim ve Ali tutuklanmışlar ancak sorgularında inkâr etmişlerdir. 30 Mayıs 1872 de 3 İranlı henüz yakalanamadığı gibi maktülün eşi Emine Hatun da bu kişilerin bir an önce yakalanarak cezalandırılmaları talebinde bulunmuştur. Söz konusu kişiler hakkında takibat yapıldığı gibi İran tarafına firar etmiş olsalar da gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 747/1).

Eskişehir kazasında Çifteler Çiftlik-i Hümayunu dahilinde Koşmat karyesinde bostancıbaşılık yapan İranlı Selmaslı ahalisinden Kasım oğlu Cafer'in kendi tebaasından Sadık oğlu Abbas'ı öldürmesi üzerine tutuklanarak tahkikat evraklarıyla birlikte merkez vilayete gönderilmiştir. Söz konusu evraklar Bursa baş şebenderliğine de ulaştırılmıştır. Öte yandan kendisini cebren çıkarmak için karakola saldıran kavasların azledilmesi aksi takdirde hükümetçe gerekli işlemlerin yapılacağı ifade edilmiştir (28 Mayıs 1911) (BOA, DH.İD 62/4).

10 Mart 1917 de yol kenarında bir ceset bulunduğu dair Hereke karakoluna yapılan ihbar üzerine yapılan tahkikatta; üzerinde 120 kuruş para ve bir vesika bulunan cesedin İran tebaası ve Eskişehir göçebelerinden Hacı Kanburoğlu İzzet'e ait olduğu anlaşılmıştır. Üzerinde cinayeti andıran herhangi bir darp izi olmadığı gibi mevcut kar yanıklarından kısa bir süre önce yaşanan kar fırtınasında hayatını kaybettiği anlaşılmıştır (BOA, DH.EUM.3.ŞB 20/48).

12 Ocak 1920 tarihli Eskişehir hapisanesine ait bir yoklama cetvelinde hapisanede bulunan 116 mahkum içinde 7 İranlı mahkum bulunmaktadır. Bunların 6'sı 5 Ekim 1919'da bir cinayete iştirak etmişlerdir (Gümüüşsoy, 2014:229-230).

Osmanlı tebaası ile İran tebaası arasında yaşanan alacak-verecek davaları da sık sık gündeme gelen meselelerden birisi olmuştur. Zaman zaman şebenderler de bu sürece dahil olmuştur.

Eskişehir'de ikamet eden İran tüccarlarından Abdülmuttalib Ağa'nın Büberoğlu zimmetinde olan 53 bin kuruşun ödenmesi için ticaret mahkemesinde görülecek dava için gerekli tedbirlerin alınması istemiştir. Nitekim Büberoğlu'nun İranlı tüccara karşı kötü davranışlarına engel olunması istenmiş ancak "her ne İranlı var ise kurşuna dizdireceği" cevabını vermesi üzerine İranlı tüccar durumu sefarete bildirmiştir. Yapılan tahkikatta da Abdülmuttalib Ağa'nın odasına gece yarısı birkaç arkadaşıyla baskın düzenleyerek yakasından tuttuğu ve daha sonra da tehditler savurduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.MKT 666/13).

Eskişehir'de Osmanlı tebaasından Polatoğlu Avram, burada oturan İran devleti tebaasından Mahmud Ağa ile 11 yük kuruşu geçen aşar esmanından dolayı alacak-verecek meselesi olduğunu,

Mahmud Ağa'nın 30 kadar İranlı ile kendisinin hanesini bastığını ancak pencereden kaçmayı başardığını belirttiikten sonra kaymakamın gelerek duruma müdahale ettiğini ancak İranlıların firar etmeyi başardığını ifade etmiştir (BOA, HR.MKT 663/84).

23 Aralık 1871 de Eskişehir'de oturup Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan İranlılara olan borçların tahsili Kütahya şebender vekili tarafından ilgililere duyurulmuştur (BOA, HR.TH 10/10).

Osmanlı tebaasından Uşak'ta oturan Ispartalı Çakır oğlu Hacı Haralambo ile İran tebaasından Eskişehir'de oturan Şebenderzade Esad Bey arasındaki alacak davasına Uşak'ta bulunan Bursa İran baş şebenderi Cafer Kali Bey müdahil olarak şikâyetinde bulunmuştur. Bir tarafı Osmanlı bir tarafı İranlı da olsa böyle bir konuda kendisinin taraf olamayacağı, şebenderlerin görevlerinin kanun dairesinde belirlendiği kendisine hatırlatılarak dava ile ilgili gerekli işlemlerin ilgili merciler tarafından yapılacağı ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT 1137/43).

İran tebaasından Muhammed Hüseyin, Eskişehir ahalisinden bazı kişilerden alacağı olan 20 bin kuruşun halen tahsil edilemediğinden, mahalli memurların yanısıra bir İranlı memurun da nezaretinde tahsilatın gerçekleştirilmesi talebinde bulunmuştur (BOA, HR.MKT 888/23).

İran tebaasından Tahir Ağa, Eskişehir'de oturan Küçük Hacı İbrahimzâde Hacı Hüseyin Ağa'dan alacağı olan 4.450 kuruşu henüz alamadığından orada oturan kardeşi Mahmud Ağa'ya verilmesini istemiştir (BOA, HR.MKT 641/51).

3.3. Evlilik Meselesi

Osmanlı ülkesine gelen İranlıların evlilik meselesi de gündemi meşgul eden bir başka konu olmuştur. II.Mahmud'un 6 Ocak 1922 tarihli fermanında "ehl-i İslamın İranlı ve meçhulünne seb kişilerle" evliliğinin yasaklandığı, sebep olanlar ve nikâhı akdeden mahalle imamlarının cezalandırılacağı ilân edilmiştir. Bu yasağın altında mezhep değiştirme (Şîî ve Rafizî mezhebine meyletme) nin yanısıra mülkiyet meselesi de bulunmaktadır (Serbestoğlu, 2012:215).

6 Ekim 1874 tarihli "Teba-yı Devlet-i Aliyye ile Teba-yı İraniye'nin İzdivacı Hakkında Olan Memnuatın Muhafazasına Dair Nizamname"de de iki tarafın evliliğinin yasak olduğu, Osmanlı tebaasından bir kadının İran tebaasından bir erkekle evliliği durumunda dahi kendisinin ve evladının Osmanlı tebaasında sayılacağı, askerlik dahil her türlü tekâlif-i miriyeye dahil olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.İD 72/2). Nitekim bu tür evliliklerde doğan çocukların tabiiyet meselesi de en çok sıkıntı yaşanan konulardan birisi olmuştur.

İran sefiri Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk de evlilik yasağından ziyade bu evlilikten doğan çocukların Osmanlı tebaası sayılmasına itiraz etmiştir. Ayrıca bir İranlı gözüyle Osmanlı kadınlarıyla evlenen İranlıların hallerinden memnun olmayıp pişman olduklarını, boşananlar olduğu gibi boşanmayanların da kimliklerini kaybederek Osmanlılaştıklarından şikâyet etmektedir. Hatta İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda evlilik yasağına karşı çıkararak kaldırtmayı düşündüğünü ancak zamanla bunun faydalı olduğunu anladığını itiraf etmiştir (Han Melik Sasani,2006:75-76) Korumacı bir kimlik anlayışıyla olaylara yaklaşan İran sefiri çareyi Osmanlılara hak vermekte bulmuştur.

Eskişehir’de oturan İranlı Cafer Sadık’ın evliliğine kaymakam tarafından izin verilmemiştir (BOA, HR.MKT 751/48). Eskişehir özelinde çok örnek olmamasına rağmen evlilik ve doğan çocukların tabiiyet meselesi başka yerlerde sürekli gündeme gelen bir konu olmuştur.

Sonuç

Osmanlı döneminde Kırım, Rumeli ve Kafkas göçmenlerine ev sahipliği yapan Eskişehir, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İranlıları da ağırlamıştır. Eskişehir’de bir şehbenderlik tesis edildiği gibi Bursa baş şehbenderliği ve Kütahya şehbenderliği ile de sürekli irtibat halinde olunmuştur.

Eskişehir’e gelen İranlıların ticaret, esnafılık gibi genel işler dışında demiryolu inşaatı ve lületaşı ocaklarında istihdam edildikleri görülmüştür. Taşocağı ve demiryolu inşaatında çalışmak için gelenlerin bekâr ve geçici süreyle geldikleri anlaşılmaktadır. Yerli halk ile evlenme talebinde bulunanların da Osmanlı genelinde uygulanan yasağa tabi oldukları görülmektedir.

İran tebaası ile ilgili olarak en fazla gündeme gelen konu “tabiiyet” meselesidir. Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen İranlıların başvuruları 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu’na göre “rüşt yaşına gelmiş olmak ve 5 yıl Osmanlı ülkesinde ikamet etmek” şartıyla kabul edilmiştir. Tabiiyet meselesi miras ve askerlik meselelerini de gündeme taşımıştır.

Eskişehir’de yaşadıkları sürede şehbenderlik ile ilgili meselelerin yanısıra alacak-verecek, gasp ve kavga dışında cerh ve cinayete teşebbüs edenler de olmuştur. Hapishane kayıtlarında da bunlara rastlamak mümkündür.

1890’larda en yüksek seviyede olan Eskişehir’deki İran nüfusu 1919 itibarıyla 28’e düşmüştür. Savaş başta olmak üzere devletin içinde bulunduğu zor şartlar yerli nüfus gibi İranlıların da dahil olduğu yabancı nüfusu da etkilemiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BEO 475/35606

DH.EUM.AYŞ 28/57

DH.EUM.ECB 13/37, 14/17

DH.EUM.SSM 65/13, 65/20

DH.EUM.3.Şb 20/48

DH.EUM.5.Şb 23/1

DH.EUM.6.Şb 16/54, 18/55, 40/25

DH.EUM.THR 69/35

DH.EUM.VRK 28/33

DH.ID 28/30, 62/4, 72/2

DH.MKT 217/31, 939/92, 1137/43, 1332/15, 2015/87

DH.ŞFR 556/94

HR.İM 19/9, 19/25, 43/1, 65/36, 81/41, 252/31

HR.MKT 619/90, 641/51, 661/8, 663/84, 666/13, 668/53, 683/130, 711/57, 747/1, 751/48, 759/9, 768/66, 795/78, 859/73, 800/46, 803/49, 804/10, 811/19, 862/44, 866/4, 871/32, 873/68, 883/75, 884/21, , 888/23, 893/17

HR.SYS 2139/2, 2940/73

HR.TH 10/10, 12/36

Y.PRK.ASK 100/97

Y.PRK.BŞK 26/56

Araştırma Eserleri

Akdemir, S. (2017). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı 39.İsparta.

Akın, S.H (2018). 1823-1908 Yılları Arasında Osmanlı-İran İlişkileri (44/2 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterine Göre). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.

Atabaki, T. (2010). Mustarip Ziyaretçiler: Çar İmparatorluğu'nun Sınırlarında İran Madunları. Devlet ve Maduniyet. İstanbul.

Bilgi, N. (2010). Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu. Tarih İncelemeleri Dergisi. C.XXV, S.1.

Çakmak, A. (2020). Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti. İstanbul.

Gümüşsoy, E. (2014). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920).Tarih Okulu Dergisi. Yıl 7. Sayı XX.

Han Melik Sasanî. (2006). Payitahtın Son yıllarında Bir Sefir. İstanbul.

Emine GÜMÜŞSOY

Karal, E.Z. (1995). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Ankara.

Karpat, K. (2010). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). İstanbul.

Menekşe, M. (2018). 1844-1845 Yıllarında Eskişehir'in Mahalle ve Köylerinin Nüfusuna Dair Bazı Bilgiler. Vol.5/31.

Neccaroğlu, E. (2019). Eskişehir Kazası İlk Nüfus Sayımına Göre Müslüman Nüfus Ve Değerlendirilmesi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

Oğuzoğlu, Y-Emecen, F. (1995). Eskişehir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Serbestoğlu, İ. (2011), Zorunlu bir modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. OTAM. 29/Bahar.

Serbestoğlu, İ. (2012). Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.C.5, S.7.